

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1992

VILNIUS 1994

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1992

VILNIUS 1994

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

Год 1992

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1992 metai

VILNIUS . MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA 1994

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija:

V. MERKYS (pirm.), A. TYLA (pirm. pavaduotojas), A. EIDINTAS, V. KAZAKEVIČIUS,
V. MILIUS, L. MULEVICIUS I, G. RUDIS, R. STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Redakcijos adresas:
T. Kosciuškos 30, 2600 Vilnius

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

ARCHYVŲ SAUGYKLOSE

SERAJOS ŠAPŠALO RANKRAŠTINIS PALIKIMAS:

Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje laikomas orientalistų filologijos mokslų daktaro S. Šapšalo fondas (F. 143), kurį sudaro 1630 saugojimo vienetų: rankraščių, mašinraščių, spaudinių, fonotruošų, atvirukų lietuvių, lenkų, karaimų, turkų, persų, arabų, prancūzų, anglų, vokiečių, ukrainiečių, čekų, bulgarų, rusų, rumunų kalbomis. Chronologinės fondo medžiagos ribos — 1521—1962 m.

Šį fondą Rankraščių skyrius 1962 m. gavo iš jo turto paveldėtojų Vilniuje. Vėliau fondas keletą kartų (1984, 1986 m.) papildytas medžiaga, gauta iš paveldėtojų ir iš Trakų.

Mokslinė medžiaga atranka nedaryta, visas archyvas aprašytas ir susistemintas. Fondą tvarkė S. Zemlickienė. 1989 m. jis atiduotas naudotis. Tvarkant medžiagą, konsultavo istorikas Romualdas Firkovičius.

Hadžy Seraja Šapšalas gimė 1873 05 08 Bachčisarajuje (Kryme), mirė 1961 11 18 Vilniuje.

Patriarchalinės karaimų šeimos palikuonis S. Šapšalas ankstyvosios jaunystės metus praleido Peterburge, kur išmoko valstybinės kalbos mokydamasis privačioje Gurevičiaus rusų gimnazijoje. 1894 m. įstojo į Peterburgo universiteto Rytų kalbų fakulteto arabų-persų-turkų-totorių klasę.

Dar studentas du kartus lankėsi Turkijoje. Peterburge artimai bendravo su totorių studentais ir palaikė ryšius su musulmonų labdaros draugija. Tai suvaidino gana svarbų vaidmenį jo gyvenime. 1899 m. S. Šapšalas baigė universitetą. 1900—1908 m. gyveno ir dirbo Persijoje (Tebrize) — užėmė Lukmano mokyklos prie persų sosto mokytojo vietą, dėstė kalbas sosto įpėdiniui. Politinių aplinkybių verčiamas 1909 m. grįžo į Rusiją. Peterburgo universitete dėstė turkų kalbą ir literatūrą, dalyvavo orientalistinėje veikloje, dirbo vertėju Užsienio reikalų ministerijoje.

Tuo pačiu metu nuo 1915 m. ėjo Krymo karaimų dvasinio vadovo (hachano) pareigas, o nuo 1927 m.—Lietuvos ir Lenkijos karaimų dvasinis vadovas. 1920 m. S. Šapšalas buvo priverstas emigruoti į Turkiją, čia dirbo mokslinį darbą ir kartu tarnavo Turkų-persų banke.

1928 m. S. Šapšalą Lenkijos vyriausybė pakvietė dėstyti turkų kalbos Rytų Europos tyrinėjimo institute Vilniuje. Nuo 1930 m. skaitė paskaitas

Politinių mokslų mokykloje Vilniuje. Organizavo karaimų istorijos ir literatūros mylėtojų draugiją, asmeninės kolekcijos pagrindu įkūrė Karaimų istorijos ir etnografijos muziejų, kurį 1941 m. perdavė Mokslų akademijai. Po karo S. Šapšalas dirbo Lietuvos mokslų akademijoje jaunesnioju moksliniu bendradarbiu, taip pat Karaimų muziejaus direktoriumi.

Už mokslinius darbus ir ilgametę veiklą S. Šapšalas be gynimo gavo filologijos daktaro laipsnį ir iki pat gyvenimo pabaigos dirbo Lietuvos Mokslų Akademijoje vyresnioju moksliniu bendradarbiu.

Rankraštinis palikimas ir surinkta S. Šapšalo medžiaga gana gausi. Net kelių šimtmečių fondo medžiaga suskirstyta į 7 pagrindinius skyrius: I. Personalija. II. Susirašinėjimas. III. Mokslo darbai ir medžiaga. IV. Veikla. V. Kolekcija. VI. Kiti asmenys. VII. Varia. Jie suskirstyti į smulkesnius poskyrius. Pvz., skyrius „Kolekcija“ dar turi tokius poskyrius: lituanika ir kita, firmanai ir kiti dokumentai, ikonografija, žemėlapiai, spaudiniai. Patys gausiausi korespondencijos, veiklos, kolekcijos skyriai.

Smulkiau apžvelgsime medžiagą pagal skyrius.

I. Personalija

Tai patį fondo sudarytoją liečiantys asmeniniai dokumentai, sudėti chronologiniu principu. Iš ankstyvojo laikotarpio išlikęs S. Šapšalo pasas, išduotas Tauridos ir Odesos karaimų valdybos (1916 m.), taip pat Laikinosios Rusijos vyriausybės Vidaus reikalų ministro išduotas pažymėjimas S. Šapšalui ir jo žmonai, suteikiantis teisę išvykti arba gyventi Eupatorijos mieste (1917 m.). Pažymėjimas, patvirtinantis S. Šapšalą esant dvasiniu karaimų vadovu — Tauridos ir Odesos hachanu (1918 m.), Lietuvos valstybės vidaus pasas, išduotas 1940 m. Vilniaus miesto burmistro.

Kita grupelė — S. Šapšalo tarnybiniai dokumentai: darbo pažymėjimai, susiję su tarnyba ŪRM (1907—1917 m.), įvairios pažymos, darbo pažymėjimai, ataskaitos (1941—1955 m.). Šiame skyriuje yra ir finansinių dokumentų pluoštelis: S. Šapšalo išlaidų knygutė (1899—1900 m.), Krymo laikotarpio ūkiniai dokumentai (1910—1911 m.). Visuomeninę S. Šapšalo veiklą iš dalies atspindi karaimų bendruomenių, įvairių asmenų bei organizacijų kvietimai dalyvauti renginiuose (1932—1958 m.), sveikinimai ir telegramos. Čia taip pat yra užrašų knygučių su išrašais ir pastabomis. Jo keliones atspindi fotografijos.

II. Susirašinėjimas

Paties S. Šapšalo rašytų laiškų nedaug: C. Gini (Romos universiteto profesoriui, Italijos komiteto Tautybių problemoms studijuoti pirmininkui (1934—1937 m.), T. Bobovičiui (karaimų dvasininkui Egipte (1938 m.), A. Mardkovičiui (1936 m.), J. Sulimovičiui (1944 m.), žmonai Verai (1932—1938 m.). Yra kopijų laiškų nenustatytiems asmenims, žurnalų ir laikraščių redakcijoms bei asmeniniais reikalais rašytų laiškelių.

Ilgametis ir sistemingas susirašinėjimas siejo S. Šapšalą su mokslininkais orientalistais: tiurkologu A. Samailovičium (1925—1926 m.), V. Gordlevskiu (1948—1956 m.), arabistu I. Kračkovskiu (1944—1949 m.), altaistu V. Kotvičiu (1928—1938 m.), orientalistais T. Kovalskiu (1928—1947 m.) ir Z. Zajončkovskiu (1925—1948 m.). Pažymėtini A. Mardkovičiaus (1928—1937 m.), C. Gini (1934—1937 m.), Maskvos universiteto profesoriaus N. Baskakovo (1951—1961 m.) laišakai, iš neprofesionalų orientalistų — B. Kokenajaus. Išliko nemaža paprastų žmonių laiškų, prašančių pagalbos, besidalijančių džiaugsmiais ir nelaimėmis.

III. Mokslo darbai ir medžiaga

Skyriaus pradžioje žodynai: karaimų—rusų kalbų žodyno kartoteka; senosios karaimų kalbos žodynas ir su juo susiję raštai (1954—1955); šiuolaikinės karaimų kalbos žodyno tęsinys (1959 m.). Karaimų—rusų—lenkų kalbų žodyno, išleisto 1974 m., medžiaga ir sudarymo projektas (1947—1961 m.). Turkų—lenkų kalbų žodynas specialiai Rytų Europos instituto klausytojams (1932 m.).

Yra mašinraštis svarbiausio neišspausdinto darbo „Krymo karaimai (Krymo, Lietuvos ir Lenkijos karaimų istorija)“ 9 dalys — vienas visas egzempliorius, su autoriaus pataisymais, kitų dviejų fragmentai (1943 m.).

Darbas „Chazarai ir jų kalba“ (1957 m.) ir šio darbo tęsinys, taip pat „Lietuvos karaimai“ (1949 m.).

Pažymėtini du nespausdinti darbai: «Научный обзор рукописей библиотеки при Караимском отделе Историко-этнографического музея ЛитССР» (1952 m.), «Научный обзор предметов материальной культуры, хранящихся в Караимском отделе Историко-этнографического музея ЛитССР» (1953 m.).

Nemaža įvairių straipsnių: apie karaimų etninę kilmę (1951 m.), apie turkų keliautojo Evlijos Celebi kelionių knygos reikšmę (1931 m.), atsiminimai apie orientalistą Valentiną Žukovskį, apie Vilniaus reikšmę orientalistikos mokslams (1951 m.), apie istorinius Lietuvos ryšius su turkų šalimis ir tautomis, apie karaimų kilmę (1942 m.).

Taip pat yra VI ir VII Lenkijos orientalistų suvažiavimų S. Šapšalo referatai ir medžiaga.

Iš studijų metų išlikęs įskaitinis darbas apie Krymo karaimus Čufut-Kalėje (1898—1899 m.). Įžanginė paskaita, skaityta Peterburgo universiteto dėstytojo S. Šapšalo Aleksandrovsko dvasinėje mokykloje (1917—1918 m.).

Siame skyriuje yra vertimų iš turkų, totorių, lenkų kalbų; išrašų, pastabų, maldų; chanų jarlykų ir pasienio pašų raštų fotokopijų (iš Vilniaus universiteto kolekcijos).

IV. Veikla

Skyrius gausus ir padalytas į 4 poskyrius.

1. Persijoje ir Konstantinopolyje. Medžiaga apima 1900—1939 m.: nenustatyto autoriaus pasakojimas apie Persijos šachą ir sosto įpėdinį Muchamedą-Ali (1900 m.). Persų princo rusų kalbos pamokų medžiaga, baigiasi 83-čia pamoka ir sąsiuvinis (užrašų knygutė) iki 1905 m.

Yra ir medžiagos, susijusios su S. Šapšalo darbu Turku—persų banke Konstantinopolyje: dalykinis susirašinėjimas, finansinių dokumentų (atskaitų, kontraktų, sutarčių, čekių (1922—1927 m.).

2. Turkologų ratelis. Orientalistų draugija. Lenkijos orientalistų draugijos pranešimai dėl nario mokesčio, draugijos narių sąrašas (1931 m.), kvietimai dalyvauti Orientalistikos komisijos darbe (1929 m.) ir įvairiuose renginiuose. V orientalistų suvažiavimo Lvove programa (1935 m.), VI ir VII suvažiavimų kronikos (1937—1938 m.).

Šiame poskyryje yra taip pat Aukštosios politinių mokslų mokyklos klausytojų Vilniuje Turkologų ratelio dokumentų: aktas apie ratelio įkūrimą, 1934/35 m.m. ataskaita, statutai (1932—1937 m.), ratelio narių sąrašas su parašais (1936—1937 m.).

3. Karaimų bendruomenė. 1919—1922 m. dokumentai: medžiaga, susijusi su pagalbos teikimu badaujantiems Krymo karaimų bendruomenės nariams (sąrašai, pakvitavimai apie gautus produktus, materialinės pagalbos prašymai), susirašinėjimas su kitomis bendruomenėmis dėl pagalbos badaujantiems.

Poskyryje yra Amerikos karaimų pagalbos sąjungos nuostatai (1924 m.) ir draugijos Niujorke nurodymai dėl emigracijos į JAV (1924 m.).

Be kitko, čia yra medžiagos apie karaimų hachano rinkimus Trakuose 1927 m. spalio 23 d.: leidimas rengti suvažiavimą, delegatų mandatai, suvažiavimo programa ir protokolas, sveikinimo telegramų. Yra ir finansinių karaimų bendruomenės dokumentų.

4. Karaimų muziejus. Šio poskyrio medžiaga apima laikotarpį nuo 1928 iki 1957 m. Tai finansiniai dokumentai, susiję su muziejaus eksponatų įsigijimu, muziejaus statyba Trakuose.

Pažymėtinas 1938 m. Karaimų muziejaus statutai (originalai) lenkų vokiečių kalbomis ir prašymas patvirtinti jį. Muziejaus bibliotekos inventorinės knygos I ir II dalys, lankytojų atsiliepimų albumas (1946—1950 m.).

V. Kolekcija

Skyrių sudaro rankraščiai, mašinraščiai, spaudiniai, fotografijos, susikaupę Š. Šapšalui dirbant mokslinį darbą, renkant muziejaus eksponatus. Chronologinės ribos XVI a.—1959 m.

Sisteminant šio skyriaus medžiaga padalyta į 2 poskyrius: „Lituanika“ ir „Kita“. Pastarasis dar turi 4 smulkesnius poskyrius: 1. Firmanai ir kiti dokumentai; 2. Ikonografija (atvirukai, fotografijos, piešiniai); 3. Žemėlapiai; 4. Spaudiniai.

1. Lituanika. 1823 m. Vilniaus miesto policijos skelbimas, draudžiantis žydams apsigyventi ir nuomoti namus tam tikrose miesto gatvėse. Iš Karaimų muziejaus kolekcijos: Juozo Kamarausko piešinys — mečetė (1917 m.). Rusijos vakarinės dalies (Vilniaus krašto ir Trakų apylinkių) žemėlapis (1921 m.) Lenkų kraštotyros draugijos Vilniaus skyriaus leidinėlis apie Vilnių su Jano Bulhako fotografijomis.

Trakų vaizdai (fotografijos ir spaudiniai): kinesės vartai, vidaus vaizdai. Panevėžio, Vilniaus ir Lucko kinesių piešiniai.

2. Kita. Kolekcijoje saugomi 3 firmanai turkų kalba (1521, 1625 ir 1709 m.). Firmanai susiję su įtakinga Turkijoje moterimi Kira, aptaria jos nekilnojamąjį turtą ir paveldėtojų teises.

Pažymėtina „Pasaulio istorija“ (Visatos, žmonijos, pranašų ir dinastijų istorija nuo jos pradžios iki 1839—1840 m.), išversta iš persų į arabų kalbą ir surašyta į 8 metrų ilgio popieriaus ritinį.

Taip pat yra dviejų dalių karaimų maldų rinkinys — „Mekabbeč“ su paginacija ir S. Šapšalo ranka įrašytomis pastabomis. Tai unikali pirmoji spausdinta karaimų knyga (1734 m.).

S. Šapšalas per ilgus metus sukaupe nemaža portretinių ir grupinių fotografijų, nuo XIX a. pradžios karaimų architektūros paminklų bei liaudies ornamentų pavyzdžių. Pati ankstyviausia fotografija — 1864 m. grupė Trakų karaimų.

Šiame poskyryje yra ir žemėlapių, tarp jų keletas įdomesnių: 1887 m. Lenkijoje išleistas karalystės pašto žemėlapis bei istorinis Rusijos žemėlapis su nurodytomis genčių gyvenamomis teritorijomis (1892 m.).

Poskyris baigiamas spaudiniais: laikraščių išskarpomis, straipsnių atspaudais.

VI. Kiti asmenys

Šiame skyriuje yra įžymaus altaisto Vladislavo Kotvičiaus rankraštinis palikimas, keletas juodraštnių darbų, susirašinėjimas: N. Isui, su K. Grochovskiū, T. Kovalskiū, N. Mironovu, V. Nikitinu, V. Raušburgu, P. Smitu.

Tarp kitų čia yra įžymaus karaimų bendruomenės veikėjo ir poeto Josifo Lobanoso darbų. Tai daugiausia ketvirtojo dešimtmečio jo vertimai (Homero, Firdousi, Hafizo ir kitų autorių) į karaimų kalbą.

Pažymėtini S. Firkovičiaus Biblijos vertimai (1935 m.), M. Babadžano straipsnis ir istorinė Krymo karaimų apžvalga (1950—1957 m.).

VII. Varia

Tarptautinės persų dailės parodos Londone trumpa apžvalga (1931 m.), išrašas iš įstatymo dėl valstybinio TSRS fondo (1946 m.), K. Salkauskio pareiškimas TSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininkui ir generaliniam prokurorui dėl pensijos gavimo (1953 m.).

Stefanija Zemlickienė